OSMAN IBN ABDURRAHMAN I NJEGOV TURSKO-OSMANSKI PRIJEVOD MATTHIOLIJEVOG KOMENTARA DIOSKURIDOVE *MATERIA MEDICA*-E

[PRIZIVANJE BOSANSKOG JEZIKA U RUKOPISU "KITAB'UN NABAT" (KNJIGA BILJAKA) AUTORA OSMANA IBN ABDURRAHMANA]

Emin Sofić [a,b,c,] Ahmed Zildžić [d], Saida Ibragić [a]

Sažetak

Cilj ovog rada je analiza rukopisa iz botanike, farmakognozije i farmakologije "Kitab'un Nabat" autora Osman ibn Abdurrahmana, istaknutog znanstvenika na polju geografije, astronomije, botanike, farmacije i lingvistike. On je bio drugi prevodilac Osmanske Imperije na Beogradskom divanu. Analizirani rukopis pripada biblioteci rukopisa Univerziteta u Istanbulu, kataloški broj: rukopis T. Y. 1221, datiran 1275. po H., 1858. n.e. Ovaj rukopis napisan 1770. godine je kopija originalnog prijevoda sa latinskog jezika na osmansko-turski jezik. Kaligraf ovog rukopisa je je bio Nuri-Uskudar-i es-Seyyid Ali Riza. Matthiolijev originalni latinski prijevod djela *Materia Medica* (Venecija, 1554. godina) ne samo da je savršeno preveden na osmansko-turski jezik, nego ga je Osman ibn Abdurrahman Belgradi i znanstveno modificirao i osvježio. Rukopis je organiziran u četiri pogavlja i sadrži 298 folija. Tekst rukopisa je ispisan crnim mastilom, a naslovi crvenim. Ovaj prijevod je obogaćen sa sinonimima 496 biljaka i droga na raznim jezicima kao što su grčki, latinski, arapski, turski i bosanski. Pored toga, sadrži i poseban komentar sa opisom biljaka kao i njihovom identifikacijom, upotrebom, terapeutskim učincima i načinom djelovanja. Prijevod Osman ibn Abdurrahmana i modifikacija Matthiolijeve *Materia Medica*-e predstavljaju prvi tekst djela *Materia Medica* na osmansko-turskom jeziku i prvu upotrebu bosanskog jezika kao znanstvenog jezika na polju botanike i farmacije. Nažalost, ovaj rukopis nikada nije objavljen u štampanom izdanju iako je završen 1770. godine, nedugo pred Tanzimat (Reorganizacija). Tanzimatske reforme su u Osmanskoj Imperiji sprovedene u periodu između 1839. - 1876. godine, za vrijeme vladavine sultana Abdul-Medžida I i sultana Abdulaziza. Tokom 1839. godine utemeljen je prvi studij farmacije na Imperijalnoj školi medicine u Istanbulu, ali su prvih 35 godina predavanja održavana na francuskom jeziku. Lingvistička barijera je imala krucijalne učinke, kako pozitivne tako i negativne, na osmansko-tursko medicinsko obrazovanje. Tako, prva *Materia Medica* koju je Osman ibn Abdurrahman preveo na turski jezik, nikada nije našla svoju primjenu kao udžbenik na Imperijalnoj školi medicine u Istanbulu. Sadržaj navedenog rukopisa ukazuje na to da je Osman ibn Abdurrahman imao veću ulogu kao znanstveni autor nego prevodilac. Neki orijentalisti su mišljenja da je Osman ibn Abdurrahman bio konvertit u islam, porijeklom vjerovatno iz Zapadne ili Centralne Evrope. Ipak, brojni prizivi bosanskog jezika u njegovom rukopisu ukazuju na to da je vjerovatno bio bosanskog porijekla.

Ključne riječi: *farmacija, botanika, biljka, droga-lijek, rukopis, Osmansko Carstvo, Osman sin Abdurrahmana, P. A. Matthioli, Materia Medica, bosanski jezik, tursko-osmanski jezik.*

OSMAN IBN ABDURRAHMAN AND HIS TURKISH-OTTOMAN TRANSLATION OF MATTHIOLI'S COMMENTARY OF DIOSCORIDES' *MATERIA MEDICA*

[THE EVOCATION OF BOSNIAN LANGUAGE IN THE MANUSCRIPT "KITAB'UN NABAT" (THE BOOK OF PLANTS) WRITTEN BY OSMAN IBN ABDURRAHMAN]

Abstract

The aim of this study was to analyze a botanical pharmacognostical and pharmacological manuscript "Kitab'un Nabat", written by Osman Ibn Abdurrahman, who was a prominent scientist in the field of geography, astronomy, botany, pharmacy and linguistics. He was the second translator of the Ottoman State in the Belgrade Council. The analyzed manuscript belongs to the Istanbul University Mansucripts Library, Catalog No: Manuscript T.Y. 1221, dated H. 1275/ 1858 A.D. This manuscript written in 1770, is a copy of the original translation from Latin to Ottoman Turkish. The Calligrapher of the analyzed manuscript was Nuri-Uskudari es-Seyyid Ali Riza. Matthioli's original Latin translation of *Materia Medica* (Venice 1554) was not only perfectly translated into Ottoman Turkish, but was also scientifically modified and organized into four chapters and has 298 folies. It included text in black and subjects in red ink. This translation was enriched with synonyms of 496 plants and drugs in various languages such as Greek, Latin, Arabic, Turkish and Bosnian. It also included a special commentary about descriptions of plants as well as their identity, uses, therapeutic effects and modes of action. Osman ibn Abdurrahman's translation and modification of Matthioli's *Materia Medica* respresented the first text of *Materia Medica* in the Ottoman Turkish language and the first introduction of the Bosnian language as a scientific language in the field of botany and pharmacy. Unfortunately, this manuscript was never published in print, even though it was finished in 1770 a short time before Tanzimat (Reorganization). Tanzimat reforms were promulgated in the Ottoman Empire between 1839 and 1876 under the reign of Sultans Abdulmecid I and Abdulaziz. During 1839, pharmacy study was offered for the first time at the Imperial School of Medicinem, but courses were initially given in French for a continual period of 35 years. The language barrier had crucial impacts, both negative and positive, on Ottoman Turkish medical education. Thus, the first *Materia Medica* in Turkish from Osman Ibn Abdurrahman functioned more as a scientific author and less as a translator. Some Orientalists wrote that Osman Ibn Abdurrahman was a convert to Islam and most likely from Western or Central Europe. However, the numerous evocations of Bosnian language in his manuscript indicated that he was of Bosnian origin.

Key words: *pharmacy, botany, plant, drug, manuscript, Ottoman Empire, Osman Ibn Abdurrahman, P.A. Matthioli, Materia Medica, Bosnian language, Turkish language*.

[a] Prirodno-matematički fakultet, Odsjek za hemiju, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

[b] Farmaceutski fakultet, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

[c] Škola Narodnog Zdravlja Harvard Univerziteta, Odsjek Toksikologije i kancer ćelijske biokemije, Harvard Univerzitet, Boston, MA, USA.

[d] Filozofski fakultet, Odsjek orijentalne filologije, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

■ OSMAN IBN ABDURRAHMAN BELGRADI U RADNOM PROSTORU. U POZADINI (NA ZIDU) DVIJE STRANICE RUKOPISA ***KITAB'UN NABAT*** PISANE NA OSMANSKO-TURSKOM JEZIKU. (IZVOR: 'UTHMĀN B. 'ABD AL-MANNĀN, TARĞAMAT KITĀB AL-NABĀT LI-MATTHIOLI. UNIVERSITE KÜTÜPHANESI, TY BR 1221, 298 LISTOVA, NESIH PISMO; DIMENZIJE 15X25, 5 CM; NA SVAKOJ STRANICI 25 REDOVA; MASTILO CRNO ZA OSNOVNI TEKST I CRVENO ZA NASLOVE BILJAKA; OKVIR TEKSTA U PLAVOM MASTILU; KUSTODE. PREPISAO SEYYID ALI RIZA USKUDARI, 1275/1858. GODINE)

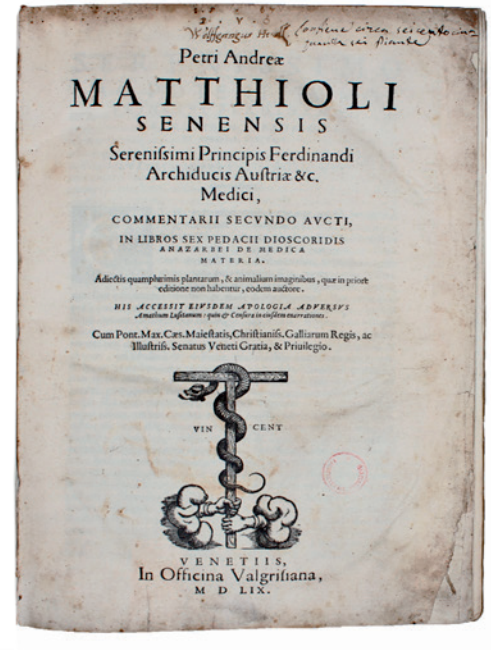
Nesumnjivo je da je prijevod i prenošenje znanja iz jedne, hipotetički dominantne i sofisticiranije intelektualne sredine u drugu važna pretpostavka začetka, procvata ili reforme svake znanstvene tradicije. U tom prijenosu prevodioci i tumači kroz povijest su odigrali središnju ulogu.

Tumači i prevodioci funkciju posrednika među dvjema jezički odvojenim intelektualnim sredinama nisu pridobili samo zbog nespornih lingivističkih kompetencija kojima su oni premoštavali tu jezičku barijeru, već i zbog činjenice da su i sami uglavnom bili istaknuti učenjaci u određenoj oblasti za koju se njihovi prijevodi vezuju. Upravo zato, i s punim pravom, imena prvih ili najistaknutijih prevodilaca sa sirijačkog, grčkog, pahlevija i drugih jezika u povijesti islamske civilizacije, poput Abdullaha Al-Muqaffae, Yahya b. Musawaiha, Hunayna b. Ishaka i drugih, pamtimo rame uz rame sa prvim učenjacima: logičarima, matematičarima, ljekarima, filozofima i sl. Njihova prevodilačka aktivnost doprinijela je konceptualnoj konsolidaciji mnogih znanosti među muslimanima, te tako uzrokovala procvat znanstvene tradicije islamskog svijeta (Goldzicher I. 1909., Sofić E. 1972.). Mnogo stoljeća kasnije, živio je i djelovao jedan takav tumač, prevodilac i znanstvenik koji se nadao da će njegovi prijevodi donijeti novo proljeće u tursko-osmansku znanstvenu tradiciju koja je u tim vremenima, prema suđenju mnogih istraživača, već uveliko bila doživjela okoštavanje i reformske snage tražila kroz prevođenje i uvođenje znanstvenih saznanja sa Zapada. Riječ je o izvjesnom Osmanu ibn Abdurrahmanu, drugom prevodiocu na osmanskom divanu Ahmed-paše Koprulua u Beogradu. Biografski podaci o ovom autoru su veoma oskudni usprkos činjenici što je veličinom i važnošću vlastitog prevodilačkog opusa dospio u sve relevantne preglede o tursko-osmanskoj znanstvenoj tradiciji XVIII stoljeća. Pretpostavlja se da je umro oko 1200/1786. godine. Iako postoje i oni autori koji smatraju da je Osman ibn Abdurrahman (u nekim tekstovima ima njegovog oca se bilježi i kao Abdulmennan) bio konvertit (*muhtedi*) austrijskog ili mađarskog porijekla, istraživači orijentalne baštine na Balkanu, u prvom redu Smail Balić (1920. - 2002.) u svojoj utjecajnoj studiji *Kultura Bošnjaka* i knjizi *Nepoznata Bosna*, navodi da je vjerovatno bio autor bosanskog porijekla (Balić S. 1992., Balić S. 1973.). Na primjer, Fehmi Karatay mu navodi ime oca kao Abdulmannan (Karatay F. 1961.).

Na podsticaj Ahmed-paše Koprulua, Osman ibn Abdurrahman se počeo baviti znanstvenim istraživanjima iz nekoliko oblasti: deskriptivne farmakologije, geografije, te vojne vještine i taktike. Prvi znanstveni prijevod Osman ibn Abdurrahman sačinio je najvjerovatnije sa njemačkog jezika oko 1165/1751. g. kada je na osmansko-turski preveo djelo holandskog ljekara i geografa Bernharda Vareniusa (1600-1676) pod naslovom *Tercumet Coğrafiyat Varenius*. Djelo izvorno nosi naziv *Geographia generalis in qua Affectionnes Generalles Telluris Explicantur*, objavljeno je u Amsterdamu i Cambridgeu. Djelo je osim na osmansko-turski prevedeno i na francuski i engleski jezik. Drugi i najznačajniji doprinos Osmana ibn Abdurrahmana jeste prijevod Matthiolijevog komentara na djelo *Dioskurida Materia Medica*. Matthiolijev komentar *Commenterii in Sex Libros Pedacii Dioscoridis* objavljen je najprije na italijanskom 1544. godine, a potom i na latinskom u Veneciji 1554. godine, i predstavlja kompendijum farmakoloških saznanja do vremena autora. Osman ibn Abdurrahman je svoj osmansko-turski prijevod naslovio kao *Kitab'un Nabat* (Knjiga o biljkama) i podijelio ga u nekoliko cjelina.

■ DJELA KOJA JE PREVEO OSMAN IBN ABDURRAHMAN BELGRADI NA OSMANSKO-TURSKI: GEOGRAPHIA GENERALIS IN QUA AFFECTIONNES GENERALLES TELLURIS EXPLICANTU, ODNOSNO TERCUMET COĞRAFIYAT VARENIUS I MATTHIOLIJEV KOMENTAR NA DJELO DIOSKURIDA MATERIA MEDICA – COMMENTERII IN SEX LIBROS PEDACII DIOSCORIDIS.

U uvodu prevodilac napominje da je prijevod započeo na podsticaj Ahmed-paše Koprulua. Godine 1770. završen je prvi nacrt prijevoda, dok je 1777. godine prijevod poprimio svoj konačni oblik. Djelo *Kitab'un Nabat* je podijeljeno u Uvod i četiri knjige. Radi lakšeg i preglednijeg korištenja knjige, Osman ibn Abdurrahman na početku daje abecedni indeks svih biljaka o kojima se u djelu govori, u mjeru u kojoj je to moguće daje se jedinstven set informacija: u kojim oblastima uspjeva, koje su klimatske osobenosti potrebne za njen uspješan uzgoj, kultivaciju i održavanje, fizički opis korijena, stabla, cvjetova i mirisa. Nakon toga prevodilac daje podatke o prirodi biljke, vanjskim i unutrašnjim koristima (*manafi'*), odnosno upotrebnoj vrijednosti i ljekovitim karakteristikama biljke za vanjsku i unutrašnju upotrebu u liječenju pojedinih bolesti, nerijetko dajući nova saznanja i ispravljajući neke dotadašnje pogreške u karakterizaciji i upotrebi biljaka. Prevodilac često daje nazive pojedinih biljaka na više jezika koje je poznavao: latinskom, njemačkom, arapskom, turskom, francuskom, i posebno zanimljivo, na bosanskom jeziku. Višekratno pozivanje na bosanski jezik u osmanskom tekstu prijevoda *Kitab'un Nabat*, skupno nekoliko stotina referenci, prevazilazi okvire pukog jezičkog kurioziteta i snažno potkrijepljuje hipotezu o bosanskom porijeklu Osmana ibn Abdurrahmana. Nekoliko primjera iz poglavlja o drveću za koje Osman ibn Abdurrahman daje nazive na bosanskom jeziku su sljedeće:

- bor / çira ağacı, sanuber: 7b1
- drač / ʿanber-i baris: 45b
- maklen / akça ağaç: 58b
- breza / süpürge ağacı: 60b
- malina / kırmızı böğürtlen: 68b
- mudrak / lihnis: 107b

Od ljekovitih biljaka, Osman ibn Abdurrahman sljedeće navodi i prema nazivu na bosanskom jeziku:

- neven / ʿaynı safa, 137a
- bokvica / sinirli otu, 141b
- kozja brada / teke sakalı, 142b
- bršljan / sarmaşık, 147b

kao i mnoge druge. Široko oslanjanje na bosanski jezik u djelu *Kitab'un Nabat* jednom univerzalno značajnom djelu iz oblasti farmakognozije i botanike daje i pragmatično mjesni karakter, omogućivši lokalno prepoznavanje biljaka na

govornom području bosanskog jezika. Autor prijevoda Osman ibn Abdurrahman u XVIII stoljeću time maternji jezik (bosanski kaz) pozicionira i kao jezik znanosti, dajući mu mjesto u jednom znanstvenom djelu uz latinski, njemački, arapski i osmansko-turski jezik. Međutim, mada je prijevod Osman ibn Abdurrahmana poprimio konačan oblik 1777. godine, prijevod je ostao u rukopisu do dan danas. Godine 1839. otvoren je Farmaceutski fakultet u Istanbulu, dakle prvi fakultet farmacije na Balkanu. Upravo 1839. g. na sultansko prijestolje dolazi Abdul-Medžid (1823 - 1861), pa je ovaj Matthiolijev komentar Dioskurida prijevod na osmansko-turski jezik mogao biti pravi i moderni udžbenik iz botanike, deskriptivne farmakologije i farmaceutike za studente farmacije, ali nažalost to nije postao, jer se nastava na tek otvorenom Farmaceutskom studiju odvijala na francuskom jeziku uz pomoć stranih profesora. Ovdje napominjemo da je tek 1882. godine otvoren dvogodišnji studij (tečaj) farmacije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, pa prema historijskim činjenicama studij farmacije u Istanbulu na Osmanskoj Imperijalnoj školi medicine organiziran po francuskom uzoru je 43 godine stariji od onoga osnovanog u Zagrebu.

U zadnje vrijeme historičari turske farmacije bave se rukopisima i prijevodima Dioskuridove Materia Medica-e na arapski jezik sačuvanim i dostupnim u turskim bibliotekama. Naročito se ističu na tu problematiku djela Halila Tekinera i Baytop-a (Tekiner H. 2013., Baytop T. 2001.), te publikacije Yildirim R.V. (2013.) i Aydia Bedizela (1998.). Historičar osmanske i turske farmacije Tekiner Halil komentarisao je Dioskuridovu Materia Medica-u prevedenu na arapski jezik. Opsežniji prikaz na istu problematiku napisao je R.V. Yildirim (2013.). Mada bi bilo za očekivati poradi ogromoga kulturnog miraza Osmanske Imperije zaostaloga savremenoj Turskoj pronaći veliki broj prijevoda Dioskurida, pomenuti autori spominju samo šest rukopisa, a oni su identificirani, opisani i pohranjeni u knjižnicama rukopisa Sulejmanije, Topkapi palače i Univerziteta u Istanbulu. Glavni razlog za ovakvo porazno stanje leži u općoj društvenoj nebrizi tokom dugoga vremena za kulturna dobra i nedovoljnoj svijesti o važnosti ovih dobara za pojedini narod i čovječanstvo općenito. Kako se moglo dogoditi da *Materia Medica* odnosno njena najstarija kopija iz godine 512. n.e. posvećena kćeri bizantijskog cara Aniciji Juliji se nađe u Oesterreichische Nationalbibliothek, sada referirana kao *Bečki kodeks* "Codex Vindobonensis", da bude otkupljena od sina jevrejskoga liječnika i ljekarnika Musa bin Hamona. Hamon (*hamon* na hebrejskom znači mnogo) je bio glavni liječnik i ljekarnik Kanun sultana Sulejmana Veličanstvenog (1495.-1566.). Knjigu je otkupio za sto zlatnika, oko tri miliona turskih lira, habzburgski diplomata Ogier Ghiselin de Busbecq (1521.-1592.) za habzburgskoga monarha Ferdinanda I (Baytop T. 2001.). Mnogi dragocijeni rukopisi na grčkom, perzijskom, sirijačkom, arapskom i osmansko-turskom, a koji obrađuju farmakognoziju kao deskriptivnu farmakologiju i primjenjenu botaniku su nažalost, pokradeni i importirani na Zapad. Kao primjer, pomenut ćemo

memoare iz godine 1672., francuskoga arheologa i orijentaliste Antoine Galland-a (1645.-1715.) u kojima Galland tvrdi da su na hiljade rijetkih rukopisa za njegova doba, iz Osmanske Imperije bile kradomice, a neke i javno transportirane na Zapad. Na sreću u današnjim turskim knjižnicama ipak neki očuvani rukopisi sa raskošnim minijaturama i kaligrafijom, datirani od XIII stoljeća, pa do kraja XVIII stoljeća, kakav je upravo rukopis našega Osman ibn Abdurrahmana Belgradija iz godine 1770., mogu dostojno predočiti važnost utjecaja Dioskuridove *Materia Medica*-e na botaniku i farmakognoziju tijekom gotovo dva milenijuma. Napomenućemo da za razvitak i znanstvena dostignuća islamske medicine i farmacije, takozvane "Junani" medicine, upravo djela Grka Dioskurida (40. - 90. n.e.) iz Anzarbusa, Kiklija (današnja okolina Adane u jugoistočnoj Turskoj) i Grka, liječnika i ljekarnika Galena (129. - 199. n.e.) su od temeljnog značaja. Kroz ponavljajuće arapske prijevode kroz stoljeća, još od devetoga stoljeća pa nadalje, Dioskuridova *Materia Medica* poradi sadržaja i sistematike droga je preživjela mnoga stoljeća, a geografski njen utjecaj je očevidan kroz praksu junani medicine i danas u prostoru od Indokine, Indije, Srednjeg i Bliskog Istoka, Sjeverne Afrike, Iberijskog i Balkanskoga poluotoka. *Materia Medica* je bila temelj islamske farmaceutike, što je posebice uočljivo u Ibn Kulkulsovim djelima i farmakognoskom djelu Ibn al Baitar-a Kitab al-Jami (*Knjiga o jednostavnim drogama*). U Osmanskoj Imperiji, a i Bosni i Hercegovini kao njenom sastavnom dijelu (od 1464. do 1909.) *Materia Medica* od Dioskurida se titulirala kroz arapski naziv *Kitab al-Hashaish*. Rukopisna knjižnica Sulejmanije u Istanbulu, preciznije *Suleymaniye Yazma Eser Kutubhanesi* posjeduje tri iluminirana rukopisa pod nazivom *Kitab al Hashaish fi'-Tib*. Prvi od ovih rukopisa je pod kataloškom oznakom: *Rukopis-Ajasofija*, a datiran je po H. 621. godini, 1224. g.n.e. Djelo sa grčkog jezika u arapski je preveo Istafan ibn Basil uz recenziju Hunain ibn Ishak-a koji je važio kao jedan od pionira prevodioca sa grčkog, sirijačkog i aramejskog jezika na arapski (Goldzicher I. 1901.). Ovaj rukopis sadrži 187 folija i 294 minijatura-crteža. Originalna Materia Medica sadrži pet poglavlja, a ovaj rukopis ima ih sedam. Šesto i sedmo poglavlje se odnosi na životinje i na otrove, a ovaj dodatak rukopisu vjerovatno je dodao Hunain ibn Ishak. Drugi rukopis sa istim imenom kao prvi, čuvan u knjižnici Sulejmaniji u Istanbulu, datiran je 621. po H. ili 1224. g.n.e. na arapskome jeziku, označen kataloškim brojem *Ajasofija 3703*, a sadrži 203 folije i 153 minijature bio je 1960. godine vandalskim činom oštećen (Baytop, 1997.). Naime, neki čitaoc je izrezao iz rukopisa originalnu minijaturu stare apoteke koja je prikazivala dva ljekarnika, posjetioca i apotekarski namještaj sa porcelanskim stojnicama za lijekove. Kopiju originalne minijature ručno je nacrtao umjetnik prof. dr. Suheyl Unver i ponovo dodao ovome rukopisu. Ova reparirana kopija je suplementirana jednom drugom knjigom koju je pisao Hunain ibn Ishak. Knjiga govori o 28 različitih vrsta grožđa (Karlikaya E. 1999.). Treći rukopis koji je prijevod Dioskurida, vjerovatno sa sirijačkog jezika, neizvjesnog je datuma prevođenja.

[1] ABDULLAH IBN AL-FADL, *PRIPREMA LIJEKOVA OD MEDA*, IZ RASPRŠENOG RUKOPISA ARAPSKOG PRIJEVODA *DE MATERIA MEDICA* OD DIOSCURIDA, DATIRANO 621. GODINE PO HIDŽRI/ 1224. © THE METROPOLITAN MUSEUM OF ART, PRISTUPNI BROJ: 57.51.21.

Možda je ovaj rukopis koji je pohranjen u rukopisnoj knjižnici Sulejmanije, kataloškog broja 3704 preveden u vremenskom periodu X-XII stoljeće. Tekst obiluje arhaičnim riječima starosirijskog jezika, mada je rukopis uglavnom na arapskom jeziku. Crteži u ovome rukopisu su prilično oštećeni, a prikazuju Dioskurida sa učenicima. Na samome početku rukopisa u vrhu jedne folije je natopis na arapskome "Dioskurid-fulozof". Inače, ovaj rukopis sadrži 565 minijatura-crteža. Posjednik ovoga rukopisa bio je osmanski vladar Celebi Mehmed ibn Bayezid (1387. - 1421.). Rukopis *Kitab al Hashaish* u Topkapi palači pod kataloškim brojem 2127, na arapskome jeziku, datiran sa decembrom 1220. n.e., a po H. safer 626. Ovaj je rukopis sa starosirijskog preveo Mihran ibn Mansur ibn Mihran. Kaligraf ovog raskošno iluminiranog rukopisa bio je Ebu Jusuf Behnam ibn Musa ibn Jusuf ul Musuli. Ovaj kaligraf je oslikao Dioskurida sa njegovim učenicima na više folija koristeći zlatno-modru podlogu. Posebice je zanimljiva minijatura Dioskurida sa jednim učenikom kako u rukama drže ljekovitu biljku mandragoru. Rukopis je bio vlasništvo seldžučkoga komandira Mehmeda. Knjižnica rukopisa Topkapi palače čuva još jedan rukopis *Kitab al Hashaish* pod kataloškim brojem 2147, a datiran je od 18. maja 1462. n.e., a po H. 18. šaban 866. Rukopis je na perzijskom jeziku, preveden sa arapskog jezika. Ali ibn Sherif el Husejni je preveo na perzijski jezik isti rukopis koji je Mihran ibn Mansur ibn Mihran sa starosirijskoga preveo na arapski jezik. Ovaj rukopis koji je i preveo i napisao Ali ibn Sherif el Husejni ne sadrži nikakve ilustracije. Na kraju da kažemo da *Kitab'un Nabat* koji je sa latinskog jezika preveo na osmansko-turski Osman ibn Abdurrahman Belgradi, a koji je vjerovatno bio Bošnjak (Balić S. 1994.) je prvi prijevod *Materia Medica*-e na turski jezik. Interesantno je napomenuti da je prijevod Matthiolijeva komentara *Materia Medica*-e sa latinskog jezika na osmansko-turski ne nosi uobičajeni naslov *Kital al Hashaish* ili *Kitab al Hashaish fi'-Tib*, već je prevodilac Osman ibn Abdurrahmnan Belgradi naslovio prijevod *Kitab'un Nabat*, mada je Dioskuridova *Materia Medica* iz kasnoantičkog doba, preteča farmakopeja i knjiga farmakognozije i botanike, a nikako samo knjiga biljaka, već i biljaka i droga. Latinski prijevod iz grčkoga Dioskuridova djela od strane Pietra Andrea Matthiolija (1500-1577) uz pomoć poznatoga italijanskoga greciste i liječnika G. Donzellinija potječe iz godine 1554., a prijevod istoga autora na italijanski jezik je iz godine 1544. Najbolje je izdanje Matthiolijeva komentara Dioskurida iz 1565.g., izdato u Veneciji, a sadrži mnoštvo lijepih drvoreza. Jedan primjerak ove knjige štampane u Veneciji 1565. g. poklonjen je 1754. g. Institutu za Botaniku Univerziteta u Beču, gdje se i danas čuva pod oznakom i brojem 409-9.

Inače, P. A. Matthioli je izvršio korekciju Dioskuridova djela, a dodao je svome prijevodu opis još 300 biljaka i droga, mahom iz južne Evrope, a koje su Dioskuridu bile nepoznate. Inače originalno Dioskuridovo djelo sadržavalo je ukupno 750 droga, a od toga oko 600 biljaka (Grmek M.D. 1986.), a po nekima samo 400 (Thompson C.J.S., 1929.,

Sonnendecker G. 1963.). Među 600 biljaka nalazi se i gavez te perunika (*Iris illyrica*) - prastara biljka sa Balkana koju su Iliri prodavali diljem tada poznatog svijeta (Grmek D. 1949.). U mnogim bosanskim baščama do dan danas su očuvane kao autohtone.

■ LIJEVO, BUHURDAR (KADIONICA) IZRAĐEN OKO 1750. GODINE ZA INHALACIJU BILJNIM MIRISOM U JEDNOJ STAROJ BOSANSKOJ KUĆI.

■ CENTRALNO, PERUNIKA (*IRIS ILLYRICA*) – PRASTARA BILJKA SA BALKANA

■ DESNO, PORCELANSKI SAMOVAR SA UKRASOM PLODA ŠIPKA (*CYNOSBATI FRUCTUS*) U JEDNOJ BOSNANSKOJ KUĆI.

Matthiolijeve knjige na osmansko-turskom mada pisane rukom kaligrafa Nuri Uskudar-i es-Seyyid Ali Riza-e u godini 1770., dakle pri kraju XVII stoljeća nisu štampane, već su do danas ostale u rukopisu u Istanbul Universitesi Nadir Eserler Kutubhanesi (Knjižnica rukopisa Univerziteta u Istanbulu), a pod kataloškim brojem i oznakom Rukopis - T.Y. 1221, datiran kao kopija originalnog prijevoda iz 1770. g. sa latinskog na turski (Hidžra 1275, 1858 n.e.). Jedna kopija rukopisa *Kitab'un Nabat* pohranjena je u muzeju Cerrahpase Medicinskog fakulteta Univerziteta u Istanbulu, pod brojem 19-1. Tekst u ovome rukopisu je u crnom, a naslov u crvenom, bez ikakvih ilustracija, a prema predgovoru prevodioca neke neupotrebljavane ljekovite biljke su uklonjene iz prijevoda i konačan rukopis je organiziran u četiri poglavlja. Mora se naglasiti da prijevod Osmana ibn Abdurrahmana Matthiolijeve *Materia Medica*-e na osmansko-turski sadrži katalog što olakšava snalaženje i brži pronalzak biljke ili droge u tekstu rukopisa. U predgovoru prevodilac je naglasio da su imena nekih biljaka i droga u rukopisu data na arapskom, turskom i latinskom, a nekih samo na arapskom i latinskom. Za jedan dio biljaka i droga u prijevodu prevodilac daje sinonime i na bosanskom i grčkom jeziku (Aydin M.B. 1998.). Interesantno je da Yildirim R.V. u svojoj publikaciji (Yildirim R.V. 2013.) citirajući doktorsku disertaciju od Aydin M.B. (Aydin M.B. 1998.) pobrojava droge u ovom rukopisu u četiri poglavlja pa kaže da su u ovom prijevodu na osmansko-turski opisane ukupno 496 droge. Historijski je za našu znanost i farmaciju vrlo važna činjenica da prevodilac Osman ibn Abdurrahman Belgradi već 1770. g. uvodi u znanstvenu i medicinsku terminologiju bosanski jezik i stavlja ga ravnopravno sa grčkim, latinskim, arapskim i osmansko-turskim. Mada je živio u Beogradu, jezik kojim je pomenuo sinonime za biljke i droge nije pomenuo na srpskom ili njemu srodnom hrvatskom, već na bosanskome jeziku. Inače, Matthiolijev komentar Dioskurida služeći dugo vremena kao najpopularniji priručnik farmakognozije i botanike prevođen je sa italijanskog i latinskog na njemački, francuski, španski, češki i osmansko-turski. Interesantno je spomenuti da Matthiolijev komentar Dioskurida nije ni dan danas preveden na engleski jezik. Ipak, mora se napomenuti da je već 1655. g. urađen prijevod Dioskurida sa grčkog na engleski, ali je taj prijevod John-a Goodyear-a publiciran tek u uredbi R. T. Gunther-a 1934. g. Ovaj prijevod na engleski jezik po sudu priznatih grecista nije na visokoj stručnoj razini.

REFERENCE

Primarna literatura

ʿUTHMĀN B. ʿABD AL-MANNĀN, ***Tarğamat kitāb al-nabāt li-Matthioli.*** Universite kütüphanesi, TY br 1221, 298 listova, *nesh* pismo; dimenzije 15x25,5 cm; na svakoj stranici 25 redova; mastilo crno za osnovni tekst i crveno za naslove biljaka; okvir teksta u plavom mastilu; kustode. Prepisao Seyyid Ali Riza Uskudari, 1275/1858. godine.

Sekundarna literatura

AYDIN M.B. (1998), ***18. Yuzyila Ait Turkce Mufredat Kitaplari ve Turk Tip Tarihindeki Yeri*** *[Turkish Books on Simple Drugs in 18th Century and Their place in Turkish History of Medicine].* Istanbul University Cerrahpasa Medical Faculty, Department of History and Ethics, Doctorate thesis, In: ***Tip Tarihi Arastirmalari*** [*History of Medical Studies*] 7, str. 55-168, 254-255.

BALIĆ S. (1994), ***Kultura Bošnjaka.*** Zagreb, drugo izdanje, str. 105.

BALIĆ S. (1973), ***Die Kultur der Bosnjaken.*** Wien, str. 63.

BALIĆ S. (1992), ***Das Unbekannte Bosnien.*** Wien, str. 219, 243, 266.

BAYTOP T. (1997), ***Anazarbali Dioscorides-i.*** Yuzyilda Yasamis Unlu Bir Hekim. Sandoz Dergisi sayi 1, 12.

BAYTOP T. (2001), ***Turk Eczacilik Tarihi.*** Kisaltilmis 2, Baskiya Hazirlayan Prof. dr. Atife Mat, Istanbul Universitesi Yayinlari, Istanbul, str. 22.

GOLDZICHER I. (1909), ***Kratka povijest arapske književnosti.*** Sarajevo.

GRMEK M.D. (1967-1986), ***Dioskurid Pedanije.*** Medicinska enciklopedija, II izdanje (1967-1986) broj sveska 8, str. 174.

GRMEK M.D. (1949), ***Iris Illyrica.*** Liječnički vjesnik, 71/1949, str. 63-64.

YILDIRIM R.V. (2013), ***Studies on the Materia Medica of Dioscorides in the Islamic era.*** Asclepio. Revista de Historia de la Medicina yde la Ciencia, 65 (1) enevo-junio, str. 007.

KARATAY E.F. (1961), ***Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Turkce Yazlamar Katalogi Cilt 1.*** Istanbul, str. 459 (broj 1392).

KARLIKAYA E. (1999), ***Dioscorides ve Materia Medica*** *(Kitab'ul Hashayish).* Olusum yil, 7 Sayi 28, 50.

SOFIĆ E. (1972), ***Neki važniji predstavnici egzaktne misli islamskih naroda u vrijeme Abasida.*** Preporod 35/3:8.

SONNENDECKER G. (1963), ***Kremer's and Urdang's History of Pharmacy.*** 3rd Edition, Lipincott Company, USA, str.15.

THOMPSON C.J.S. (1929), ***Mystery and Art of the Apothecary.*** Lipincott Company, Philadelphia, str. 68.

TEKINER H. (2009), ***Disocorides' Materia Medica Manuscript in Turkey.*** Dostupno na: http://www.pharmaziegeschichte.at/ichp2009/vortraege/vortraege_volltext_pdf/L07.pdf.

TEKINER H., MAT A. (2009), ***Les pharmacope'es turques de langue francaise, Revaue d' Histoire de la Pharmacie.*** Revaue d' Histoire de la Pharmacie, Bulletin de la Societe d' Histoire de la Pharmacie, Tome LVII, N°361, str. 17-22.

U RASKOŠNOJ BOSANSKOJ BAŠČI DO DANAS SE MOGU NAĆI AUTOHTONE VRSTE PERUNIKE (ILIRSKOGA IRISA), GAVEZA, MALVI, BEJTURANA I MNOŠTVO DRUGIH LJEKOVITIH I UKRASNIH BILJAKA OPISANIH U KNJIZI ***KITAB'UN NABAT*** AUTORA OSMAN IBN ABDURRAHMAN BELGRADIJA.